

Božidar Finka

AKCENATSKI ODNOSI NA »KAJKAVSKO-ČAKAVSKOM« PODRUČJU ISTOČNO OD KARLOVCA

1. Iskustvo pokazuje da je na dodirnim dijalekatskim područjima odlika sustava njegova raznolikost; opća su sustavna obilježja prepoznatljiva tek iz ukupnosti dijalekatskoga inventara, ali i tada više kao pokazatelji sustavnih varijacija nego sustavnih konstanti. Govorne je osobine ipak moguće zapaziti, na svoj ih je način moguće i klasificirati; prava je teškoća u nastojanju da se one odrede tipološki i genetski, pogotovu ako tipološki i genetski pripadaju srodnim dijalektima. Sve se više pokazuje da se na dodirnim dijalekatskim područjima ne mogu povlačiti linije razgraničenja,¹ da na objema stranama supostoje osobine koje tim linijama izmiču, da s obje strane linija postoje i takve osobine koje u dijalekatskoj klasifikaciji mogu biti zajedničke i tipične za sve dijalekte u dodiru² i da se, prema tome, njihova pripadnost ovoj ili onoj dijalekatskoj grupi može odrediti tek uvjetno.

Imajući na umu netom izrečeno gledište za pristup problematici dijalekata u dodiru, ovdje će se razmatrati neki kajkavsko-čakavsko-štokavski akcenatski odnosi na području istočno od Karlovca s obje strane rijeke Kupe, do sela Kobilica s lijeve i Skakavca s desne strane te rijeke, s glavnim ciljem da se pokušaju odrediti kajkavski elementi te akcentuacije, time i veće ili manje kajkavsko obilježje tih govora, koliko to dopušta i omogućava sama akcentuacija.

2. Analiza se temelji na dijalekatskim podacima posebno prikupljenima za ovu svrhu i na podacima iz objavljenih dijalektoloških rasprava o govorima na spomenutom području. Ti su radovi:

A. S. Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca*.³

B. B. Finka i A. Šojat, *Karlovački govor*.⁴

Konsultiraju se i druge rasprave koje dodiruju akcenatsku i drugu problematiku na tom području.⁵

U tim raspravama ima obilje dijalekatskih i specijalno akcenatskih podataka, ali je analiza otežana time što su ti podaci prilično heterogeni i što su i načini opisa drukčiji. Zato se i ovdje određene akcenatske pojave rjeđe po-

¹ Božidar Finka i Milan Moguš, »Karta čakavskoga narječja«, u knjizi: Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, Školska knjiga — Zagreb 1977, str. 99. i dalje.

² Usp. bilješku br. 1

³ Stjepan Ivšić, »Jezik Hrvata kajkavaca (O stogodišnjici našega novoga pravopisa i književnog jezika)«, *Ljetopis JAZU*, 48, Zagreb 1936.

⁴ Božidar Finka — Antun Šojat, »Karlovački govor«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, Zagreb 1973.

⁵ Usp. literaturu u bilješkama koje slijede.

tvrdjuju istim dijalekatskim primjerima. Iako je to u ovom slučaju jedini mogući izbor, pisac je ovih redaka svjestan da takav izbor uvijek u sebi krije stanovit rizik da se za ilustraciju nekih problema iskoriste nesumjerljive veličine.

3. Iz navedenih je i drugih rasprava vidljivo dvoje:

1) Na području se istočno od Karlovca isprepleću govori svih triju naših osnovnih dijalekatskih grupa: kajkavske, čakavske i štokavske.

2) Na tom su području štokavske akcenatske osobine samo i isključivo novoštokavske.

Iz toga ne izlazi da sve ono što odstupa od novoštokavske akcentuacije nema ama baš nikakve veze s tom akcentuacijom. Neki se novoštokavski poticaji mogu prepoznati i onda kad akcenatski ostvaraj nije samo i tipično novoštokavski.⁶ To se prvenstveno odnosi na posebnosti novoštokavske akcenatske raspodjele, nerijetko i na štokavoidnu akcenatsku fiziologiju u onim govorima koji inače pokazuju više neštokavskih akcenatskih i drugih crta. Isto se tako nekim govorima ne može poreći svako štokavsko obilježje samo zato što se u njima osim štokavskih mogu ostvarivati i takve akcenatske osobine koje nisu tipično novoštokavske, tj. koje su posebnost kajkavske ili čakavske akcentuacije. Akcenatska preklapanja idu u oba smjera, pa se donekle može govoriti samo o tome dokle se sve ta preklapanja mogu pratiti: štokavska na području koje se više ili manje postupno nadovezuje na sve kompaktne neštokavske govore i neštokavska na području koje se na isti način nadovezuje na sve kompaktne štokavske govore.

4. Područja je štokavsko — neštokavskih akcenatskih preklapanja lakše odrediti nego područja kajkavsko-čakavskih preklapanja. To izlazi otuda što su kajkavske i čakavske akcenatske osobine međusobno manje izdiferencirane nego što su kajkavsko-čakavske prema štokavskim, pa su i manje čvrsta uporišta za njihovo razlikovanje. Posebno su na širem karlovačkom području, pa i posebno na području istočno od Karlovca, provedene mnoge slične ili istovrsne akcenatske inovacije i u odnosu na osnovnu kajkavsku i u odnosu na osnovnu čakavsku akcentuaciju, pa i to otežava određivanje izrazito kajkavskoga ili izrazito čakavskoga u akcentuaciji na tom području. Nije zato nimalo čudno niti je pogrešno da se s klasičnoga gledišta akcenatskoga opisa kajkavskoga narječja neki govori mogu ubrajati u kajkavske koji se, istovremeno, s klasičnoga gledišta akcenatskoga opisa čakavskoga narječja mogu opisivati kao čakavski. Logika je tih činjenica očigledna, ali ipak treba uložiti i dodatni napor da nam akcenatski i drugi dijalekatski odnosi na tom području postanu što jasniji; to bi onda moglo pridonijeti da s više sigurnosti govorimo i o dijalekatskoj pripadnosti govora o kojima je riječ, odnosno da prema potrebi predložimo i drukčiju dijalekatsku klasifikaciju za te i njima srodne govore nego što je dosad uobičajena u našoj dijalektologiji.

5. Po Ivšiću je, prema akcenatskim kriterijima, područje istočno od Karlovca s lijeve obale Kupe kajkavsko, uključeno u III₃ skupinu njegove akcenatske podjele kajkavskih govora. Isti taj akcenatski tip po Ivšiću »pre-

⁶ Usp. citirano djelo pod br. 4

skače« Kupu, zauzimajući i uski pojas s desne, južne strane te rijeke. To Ivšićevo »prebacivanje« kajkavaca i preko Kupe nije ni danas a niti je onda bilo osobito iznenađenje, jer se još od Rešetara⁷ i Strohala⁸ znalo da to područje obilježava čakavsko-kajkavsko-štokavska interferencija.

Brabec se o dijalekatskoj pripadnosti govora uz desnu obalu Kupe istočno od Karlovca izražava ovako: »Ovdje se miješaju naši dijalekti: i čakavski, i kajkavski i štokavski. Zato je Rešetar govorio o tromedi narječja istočno od Karlovca, ističući da je Gliboki Brod posljednje kajkavsko selo na južnoj obali Kupe, Kamensko prvo čakavsko, a Popović-Brdo najzapadnije štokavsko naselje.«⁹ Određujući to područje kao ikavsko-ekavsko Brabec kaže: »Na istok od Karlovca pripadaju ovom govoru sela na obje obale Kupe.«¹⁰

S. Težak govori o štokavsko-kajkavskoj i kajkavsko ikavskoj tromedi na tom području (Popović-Brdo) izražavajući mišljenje »da se više ne može govoriti o kajkavsko-čakavsko-štokavskoj tromedi« kako je u Rešetara jer su se, veli Težak, »samo poneki elementi čakavski zadržali na tom teritoriju.«¹¹ Tu je dakle izrečeno gledište koje se donekle razlikuje od prethodnih.

Finka i Šojat, u dosad najopsežnijoj raspravi o govoru Karlovca i okolice¹² taj su kraj u istočnoj karlovačkoj regiji uključili u »jugoistočno područje« i utvrdili da se čitavo odlikuje »jačom frekvencijom štokavoidnih akcenata.«¹³ Oni to područje, za razliku od Ivšića, do neke mjere akcenatski odvajaju od sjeveroistočnoga područja istočne karlovačke regije, koje se prostire preko Kupe uz njezinu lijevu obalu i koje karakteriziraju kao područje »s jačom interferencijom starije i novije akcentuacije.«¹⁴

Prema formulacijama navedenih autora izlazi ovo:

1) Interferencija starije i novije akcentuacije u govorima sjeverno od Kupe pokazuje da se i na tom području isprepleću raznodijalekatske akcenatske osobine, da ni to područje nije akcenatski samo kajkavsko, respective samo čakavsko.

2) Jača frekvencija štokavoidnih akcenata u govorima južno od Kupe (onih koji, dakako, nisu štokavski) opet pokazuje da je riječ o govorima koji doduše uključuju znatne štokavske akcenatske osobine, ali je vidljivo i to da im temeljna akcentuacija nije štokavska, dakle je ili kajkavska ili čakavska ili nešto treće.

Poneke utvrđene razlike u akcenatskim osobinama i akcenatskoj distribuciji i frekvenciji u govorima sjeverno i u govorima južno od Kupe ne isključuju mogućnost da se po jednim kriterijima svi ti govori ipak svrstaju pod

⁷ Milan Rešetar, »Der štokavische Dialekt«, *Schriften der Balkankommission*, VIII, Wien 1907.

⁸ Rudolf Strohal, »Jezične osobine u kotaru karlovačkom«, *Rad JAZU*, 146, Zagreb 1901.

⁹ Ivan Brabec, »Izvištaj o istraživanju govora u Pokuplju«, *Ljetopis JAZU*, 65, Zagreb 1961, str. 321.

¹⁰ Usp. bilješku br. 9, str. 322.

¹¹ Stjepko Težak, »O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca«, *Ljetopis JAZU*, 62, Zagreb 1957, str. 419.

¹² Usp. citirano djelo pod br. 4, osobito dodatak: »Karta tipova karlovačke akcentuacije«.

¹³ Usp. citirano djelo pod br. 4, str. 116.

¹⁴ Usp. citirano djelo pod br. 4, str. 106—114. i 116.

zajednički nazivnik, u Ivšića je to kajkavski, a da se po drugim kriterijima, više specificiranima, među tim govorima izdvoje sjeverni od južnih. Riječ je dakle o dijalekatskom području istoga osnovnoga dijalekatskog tipa, i to ne samo u sadašnjem trenutku nego i u povijesnoj dimenziji, s razumljivim varijacijama i modifikacijama, onako kako je to prikazano u Finkinoj i Šojatovoj radnji o karlovačkom govoru. Ta je spoznaja važna i metodološki jer omogućava egzaktniji pristup i potanjem akcenatskom opisu pojedinih mjesnih govora i utvrđivanju njihovih međusobnih akcenatskih odnosa kao i njihova odnosa prema drugim dijalekatskim i posebno akcenatskim tipovima.

Uza sve to Finka i Moguš nisu u svoju kartu čakavskoga narječja¹⁵ uvrstili i područje više udaljeno od Kupe na sjever, iako su već tada imali neke elemente koji bi to i omogućavali i opravdavali. Autori su imali na umu ovo dvoje:

1) To je područje ipak nedovoljno istraženo za zaključke koji povlače za sobom decidirane odgovore o pripadnosti nekih govora ovom ili onom narječju (za razliku od zapadnoga karlovačkoga područja koje je dijalektološki bolje istraženo i gdje se onda moglo i na karti prikazati barem približno lingvističko-geografsko stanje).

2) Autori su već tada pomišljali da čitavu dijalekatskom kompleksu u porječju Kupe istočno od Karlovca, idući neodređeno dokle i prema sjeveru i prema jugu, treba možda pristupiti s gledišta koje ne bi suviše bilo opterećeno klasičnim poimanjem ili o kajkavskoj ili o čakavskoj dijalekatskoj pripadnosti mjesnih govora na tom području.

Uostalom, i koncepcija je njihove karte takva da uvijek omogućava uključivanje novih podataka ako za to ima opravdanja; u tome je njezina najveća, rekao bih i trajna vrijednost, po tome i prednost pred drugim sličnim kartama.

6. Izuzmemo li neke zajedničke glasovne crte na čitavu području o kojem je riječ (uz ikavski ili ekavski također i ikavsko-ekavski odnos, vokalizacija »šva« kao *a*, u l-participu *-a* itd.) i zadržimo li se samo na akcenatskim odnosima, zapaziti ćemo da se osnovno akcenatsko zajedništvo doista potvrđuje u praksi i onda kad su mjesne razlike očite. Ništa nema na jednoj strani čega ne bi bilo i na drugoj strani Kupe.

Tako, prema Težaku,¹⁶ imaju Kamensko i Gornje Mekušje uz desnu obalu Kupe isto kao Donje Mekušje i Vodostaj uz lijevu obalu Kupe ove osnovne, posve identične akcenatske odnose:

otac — *oca*, *žena* — *ženē*, *šenića*, *jāgođa*, *zovem*, *žena mu je*, dakle »kano-vački« akcenat kao posljedicu dezoksitoneze, mogućnost zadržavanja dugoga akcenta na krajnjem slogu (otvorenom i zatvorenom) i čuvanje staroga mjesta akcenta na središnjem slogu.

Paralelni primjeri iz Knez-Gorice i Gornjeg Mekušja kao

otāc — *ocā*, *ženā* — *ženē*, *zovēm*

¹⁵ Usp. citirano djelo pod br. 1

¹⁶ Usp. citirano djelo pod br. 11, str. 418—423.

opet pokazuju da oksitoneza još nije iščezla, da se dakle može govoriti i o oksitonezi i o interferenciji starije i novije akcentuacije kako su to, na temelju brojnih primjera, formulirali Finka i Šojat¹⁷ i kako je to i u Ivšića.¹⁸ Dodaju li se tome i drugi Težakovi podaci iz Knez-Gorice, a isto tako i iz Vukmanića:

šen'ca, razim't, okren't, lis'ca itd.

potvrđuje se da postoji i treća istovremena mogućnost: prebacivanje akcenta prema naprijed (uz redukciju nenaglašenoga postakcenatskoga -i-) ali bez intonacijske promjene, koja se dakle mogućnost »još uvijek mora uzimati više kao opozicija po mjestu akcenta nego kao intonacijska opozicija« kako su to formulirali Finka i Šojat i to potvrdili brojnim primjerima.¹⁹

Za mogućnost istih akcenatskih i glasovnih varijacija na području ne samo južno nego i sjeverno od Kupe istočno od Karlovca karakterističan je i ovaj podatak: u Karlovcu se, na primjer, kupuje autobusnu kartu za sela *Rěčica* i *Kòbilić* (tako ta sela izgovara prodavač karata i kondukter), a dolazi se u sela koja se još sasvim spontano nazivaju *Ričica* i *Kobilic*. U Kobilicu se čuje i govori *dvòrišće* i *pòndiljak* ali i *dvorìšće* i *pondiljak*, dakle stalno akcenatsko variranje, po svom karakteru i kajkavsko i čakavsko.

Za područje južno od Kupe, i to sve do visine Generalskoga Stola i Erdelja već su Finka i Šojat zapazili »brojne metatakse, ponajviše s tendencijom da akcentat bude što bliže prvom ili na samom prvom slogu akcenatske jedinice«, ²⁰ a Finka i Pavešić za područje na potezu Tounj — Generalski Stol izrijekom kažu: »Na tom se području uz čuvanje starijeg mjesta naglaska i uz mogućnost prenošenja akcenta po novoštokavskom uzoru zapaža dosta izražena metataksa, koja te govore približava kajkavskima.«²¹ Važno je i zapažanje Pavla Ivića o govoru Generalskoga Stola. On utvrđuje da su se njegovoj čakavskoj osnovici nametnule »i pojedine kajkavske i štokavske crte«, a o akcentu kaže da se »vezao uz slog koji sadrži treću moru od kraja, dakle za penultimu ako je na ovoj ili na ultimi bila dužina. . . , a inače za antepenultimu. . .«. Kasnije je, po Iviću, »pravilo narušeno čestim skraćivanjem dužina na dezakcentuiranoj ultimi. . . , redukcijama vokala. . . kao i analoškim obražovanjima s akcentom na četvrtom slogu od kraja. . .«²²

Kad bi dakle metataksa bila karakteristika samo govora kajkavskoga narječja, onda bi njegovi tragovi dopirali daleko na jug, čak među ličke čakavce, pa bi dakle i tim govorima pristajala kakva-takva kajkavska oznaka, kao i onima tik uz Kupu s lijeve i desne njezine strane. Uza sve to, prof. Ivšić, kako znamo, »prebacuje« kajkavce samo u prvi niz sela uz desnu, južnu obalu

¹⁷ Usp. citirano djelo pod br. 4, str. 116.

¹⁸ Usp. citirano djelo pod br. 3

¹⁹ Usp. citirano djelo pod br. 4, str. 108.

²⁰ Usp. citirano djelo pod br. 4, str. 106.

²¹ Božidar Finka — Slavko Pavešić, »Izvještaj o dijalektološkom istraživanju u predjelu od Modruša do Tounja u Lici«, *Ljetopis JAZU*, 68, Zagreb 1963, str. 309.

²² Pavle Ivić, »Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga VI, 1961, str. 200. i 201.

Kupe, ostavljajući ostalo područje nekajkavskim govorima. To on čini usprkos »dijalekatskoj svijesti« samih govornika u selima južnije od kajkavske granice koju je postavio da govore kajkavski, a ne čakavski (npr. u Skakavcu, Kamenskom, Vukmaniću i drugim selima). Ivšić je dakle imao razloga da s kajkavcima ne »prodre« suviše na jug, kao što su Finka i Moguš imali razloga da s čakavcima ne »prodru« suviše na sjever. Iz toga bi trebalo zaključiti da ni prof. Ivšić nije smatrao da su sve pojave i svi tipovi metatakse automatski i isključivo kajkavska osobina, nego osobina koja je za kajkavske govore, ne za sve, najtipičnija.²³

7. Za utvrđivanje akcenatskoga stanja i akcenatskih odnosa na području istočno od Karlovca treba se podsjetiti i nekih tipova akcenatske metatonije. Iz onoga što o tome znamo, primjeri kao *ribari*, *brježani*, *brôđani* bili bi tipični primjeri kajkavske metatonije. Navedene se riječi govore tako kao apelativi, ali jednako zvuče i onda kad služe kao prezimena ili imena naseljenih mjesta:

Ribar—Ribari,²⁴ *Brježan—Brježani*, *Brôdan—Brôđani*. Takav je akcenat s obje strane Kupe, a sama se sela nalaze s desne, južne strane te rijeke istočno od Karlovca, doduše ipak na području koje je Ivšić uključio u granice kajkavskoga narječja. No tako se govori i u selima izvan Ivšićevih kajkavskih granica, sve do Skakavca. U »nekajkavskom« Skakavcu (gdje se inače govori *kaj*, uz *što*) ime sela izgovaraju *Skākavac*, a tako se naglašava i apelativ *skākavac*.²⁵

I ti nas akcenatski podaci također upućuju da se i na području sjeverno i na području južno od Kupe u istočnoj karlovačkoj regiji pojavljuju analogne akcenatske pojave, bez obzira na to kako su ti govori klasificirani prema dijalekatskoj pripadnosti. To sve dakle govori o osnovnom jedinstvu karlovačke akcentuacije, odnosno o jedinstvenoj karlovačkoj akcentuaciji, bez obzira na mjesne razlike i modalitete, kako su to u svojoj raspravi o govoru Karlovca utvrdili Finka i Šojat. No istraživanje treba proširiti u oba smjera: na sjever (i sjeverozapad) i na jug od rijeke Kupe i nastojati utvrditi dokle sve dopiru akcenatske i druge osobine zajedničke govorima na objema stranama Kupe. Tek pošto se pouzdano utvrde vrste izoglosa i prostor njihova protezanja, moći će se određenije govoriti i o dijalekatskoj pripadnosti tih govora; terensko je sustavno i smišljeno istraživanje na naznačenom području još uvijek *conditio sine qua non* za definitivnije zaključke.²⁶ Kako je riječ o velikom i

²³ Tipovi prenošenja akcenta prema naprijed nenovoštokavskim akcenatskim sredstvima, obično tako da se akcenat veže »za slog koji sadrži treću moru od kraja« (Usp. P. Ivić, c. d.) ako je ultima ili penultima duga, kao i da, zbog raznih razloga, preskače čak i na četvrti slog od kraja ima u mnogim našim govorima, ne samo kajkavskima nego i čakavskima i nenovoštokavskima. Ta je osobina prisutna šire i na karlovačkom području, ali i dalje, prema jugu, potvrđujući se, između ostaloga, i na čakavskim otocima, primjerice na Rabu Pagu, Ugljanu, Dugom otoku i drugima.

²⁴ Odatle je podrijetlom i obitelj pok. dr. Ivana Ribara.

²⁵ U čakavskom se može čuti *skākavac*, pa bi prenošenjem akcenta moglo biti i *skākavac*, no za to nema potvrda iz poznatih čakavskih govora. Upozorava se i na akcenat u *Dižine*, u blizini koji iz Generalskoga Stola navodi P. Ivić.

²⁶ Kvestionar za takva ispitivanja napravio je A. Šojat, rukopis pod naslovom: *Upitnik za istraživanje kajkavskih i čakavskih govornih odnosa na adstratnim područjima*.

dijalekatski nedovoljno poznatom području, o području izrazitih dijalekatskih ukrštanja i preklapanja, bit će potrebno i korisno dijalekatskoj problematici toga područja, interesantnoj s gledišta svih triju naših osnovnih dijalekatskih grupa, posvetiti i čitav jedan znanstveni skup o hrvatskim dijalektima. Zasad se nabacuje samo hipoteza da se na tom području, čija su najuža jezgra govori s lijeve i desne obale Kupe istočno od Karlovca, susrećemo s dijalekatskom situacijom kojoj bi se uvjetno mogao pripisati status podnarječja i u odnosu na kajkavsko i u odnosu na čakavsko narječje, isto onako kao što se po svemu čini da moramo tretirati i zapadne štokavske govore kao podnarječje u odnosu na ostale štokavske govore. Uvjetno prihvaćajući status podnarječja u govorima istočne karlovačke regije oslobađamo se metodoloških pritisaka da po nekim osobinama tražimo kajkavsko narječje daleko na jug i čakavsko daleko na sjever, osim dakako u poznatim slučajevima koji su uvjetovani migracijskim pomacima samoga stanovništva.

Uz moguću hipotezu da su dijalekatske osobine (i kajkavske i čakavske, i kajkavskočakavske i čakavskokajkavske, kao i one koje su možda isključiva posebnost toga područja, sa svim mogućim mjesnim modifikacijama) doista relevantne za određivanje i prepoznavanje posebnoga podnarječja, otvara nam se i mogućnost da u dijalekatskoj klasifikaciji reduciramo barem neke dileme vezane za kompleks pitanja o kajkavsko-čakavskom prožimanju i odnosima, u prošlosti i sadašnjosti.